О гибели Данила Нечая / Про загибель Данила Нечая

Освободительная война украинского народа против польско-шляхтской Речи Посполитой 1648-1654 гг. закономерно считается переломным этапом в истории Украины. Веками украинский народ вел героическую борьбу за свое социальное и национальное освобождение из-под ига завоевателей. Десятки и сотни тысяч отважных сыновей Украины отдали свою жизнь за свободу и независимость родной земли. К когорте национальных героев мы относим одного из величайших и ближайших соратников Богдана Хмельницкого – брацлавского полковника Данила Нечая. Так уже случилось, что потомки знают его как непримиримого борца за освобождение украинского народа от гнета польской шляхты, и почти ничего — о его жизни до Освободительной войны. Попробуем частично восполнить этот пробел, а также более подробно рассмотрим деятельность Нечая-полководца.

Достоверных источников, проливающих свет на происхождение, время и место рождения Д. Нечая, к сожалению, не сохранилось.

Какие же в нашем распоряжении факты, касающиеся его происхождения? Из некоторых источников узнаем о деятельности есаула Нечая, который был активным соратником гетмана Федора Богданова. Документ этот датирован 1575 г. Вероятно, это был родственник брацлавского полковника. В другом документе (1615 г.) есть упоминание о киевском мещанине Петре Нечае. Возможно, там речь шла об отце Даниле. Известен нам и шляхтич Стефан Нечай, владевший в 1628 г. частью села Невмировцы в Киевском воеводстве.

Исследуя вопросы сословной принадлежности казацкой старшины, известный польский и украинский исследователь В. Липинский выяснил, что значительная часть украинских полковников происходила из шляхетского сословия, как и сам Богдан Хмельницкий. Но при этом следует отметить, что этих представителей украинской шляхты можно отнести и до сословия казачества, поскольку вся их жизнь и деятельность были с ним напрямую связаны. Липинский считал, что семья Нечаев осела в Киевском воеводстве незадолго до Освободительной войны. Кроме Данила, известны также его родные братья Иван и Матфей. Матфея в конце 1653 г. видим приказным уманским полковником. Иоанн в 1656 г. был полковником белорусским, могилевским и гомельским. Учитывая, что Иван в польских сеймовых конституциях и других документах неоднократно титуловался "уродзоним" и "шляхтичем", В. Липинский пришел к выводу: братья Нечаи имели шляхетское происхождение. Исходя из него, можно предположить, что Данило Нечай получил подходящее для своего сословия образование. Кроме того, сохранились свидетельства современников, которые называют брацлавского полковника человеком "чрезвычайной отваги и ума, а также очень богатым".

Первое известное нам письменное упоминание о Д. Нечае периода Освободительной войны датируется февралем 1649 г. Из этого документа узнаем, что полковник Нечай

Визвольна війна українського народу проти польсько-шляхтської Речі Посполитої 1648—1654 рр. закономірно вважається переломним етапом в історії України. Століттями український народ вів героїчну боротьбу за своє соціальне і національне визволення з-під ярма завойовників. Десятки і сотні тисяч відважних синів України віддали своє життя за волю і незалежність рідної землі. До когорти національних героїв ми відносимо одного з найвидатніших і найближчих соратників Богдана Хмельницького — брацлавського полковника Данила Нечая. Так уже сталося, що нащадки знають його як непримиренного борця за визволення українського народу від гніту польської шляхти, і майже нічого — про його життя до Визвольної війни. Спробуємо частково заповнити цю прогалину, а також більш детально розглянемо діяльність Нечая-полководця.

Достовірних джерел, які б проливали світло на походження, час і місце народження Д. Нечая, на жаль, не збереглося.

Які ж у нашому розпорядженні факти, що стосуються його походження? З певних джерел дізнаємося про діяльність осавула Нечая, який був активним соратником гетьмана Федора Богданова. Документ цей датований 1575 р. Ймовірно, що це був родич брацлавського полковника. В іншому документі (1615 р.) є згадка про київського міщанина Петра Нечая. Можливо, там ішлося про батька Данила. Відомий нам і шляхтич Стефан Нечай, який в 1628 р. володів частиною села Невмирівці у Київському воєводстві.

Досліджуючи питання станової належності козацької старшини, відомий польський і український дослідник В. Липинський з'ясував, що значна частина українських полковників походила із шляхетського стану, як і сам Богдан Хмельницький. Але при цьому слід зауважити, що цих представників української шляхти можна віднести і до стану козацтва, оскільки все їхнє життя і діяльність були з ним безпосередньо пов'язані. Липинський вважав, що родина Нечаїв осіла в Київському воєводстві незадовго до Визвольної війни. Крім Данила, відомі також його рідні брати Іван та Матвій. Матвія наприкінці 1653 р. бачимо наказним уманським полковником. Іван у 1656 р. був полковником білоруським, могилівським і гомельським. Зважаючи на те, що Іван у польських сеймових конституціях та інших документах неодноразово титулувався "уродзоним" і "шляхтичем", В. Липинський дійшов висновку: брати Нечаї мали шляхетське походження. Виходячи з нього, можна припустити, що Данило Нечай здобув відповідну для свого стану освіту. Крім того, збереглися свідчення сучасників, які називають брацлавського полковника людиною "надзвичайної відваги і розуму, а також дуже багатою".

Перша відома нам письмова згадка про Д. Нечая періоду Визвольної війни датується лютим 1649 р. З цього документа дізнаємося, що полковник Нечай

находился тогда в Киеве и чинил военный суд над "ляхами". Приблизительно в то же время в Варшаву поступали тревожные известия, что "казак Нечай бунтует крестьян, которых собралось уже сто тысяч". Польская шляхта панически убегает из Киева и Киевского воеводства подальше от восставшего украинского народа. Казацкий отряд, возглавляемый Д. Нечаем, зимой догнал группу шляхтичей с награбленным имуществом в районе Мотовиловки и Снетинки под Фастовом и расправился с ней. Его смелые и решительные действия способствовали полному очищению территории Киевского воеводства от шляхты.

В марте того же года Д. Нечай уже "полковник воеводства Браславского войска его королевской милости Запорожского", как он лично подписался в письме от 12 марта из города Шаргорода на Подолье к каменецкому каштеляну Ланцкоронскому. В нем Нечай предостерег польское войско от дальнейшего продвижения на казацкую территорию, граница которой, согласно условиям перемирия, между казаками и Речью Посполитой, проходила по линии: Каменец-Подольский – р. Горынь – р. Припять. Но польские феодалы не могли смириться с таким положением, считая их унизительными для себя. Они стремились к реваншу и готовились к новой войне. Еще с первых чисел февраля польско-шляхтские отряды совершали разбойные нападения за демаркационную линию, грабя и убивая мирных жителей украинских поселений. Полякам дважды удавалось захватывать г. Бар. Неоднократно они атаковали города брацлавского полка – Шаргород, Станиславчик, Лучинцы. Данило Нечай, имея строгий приказ от Б. Хмельницкого не подвергаться провокационным действиям шляхтских войск и соблюдать условия перемирия, чтобы выиграть время для мобилизации военных сил, вынужден был до поры сдерживать свой полк и скрывать истинные намерения казачества. Сохранился интересный документ того периода — ответное письмо Д. Нечая брацлавскому старосте М. Калиновскому по поводу его хвастаний отобрать у казаков Брацлав. Содержание письма в полной мере позволяет показать острый ум и тонкий юмор казацкого вожака. Приведем небольшой отрывок из него: "...Прошу к Браславу, к дому моему, на хороший мед, на куфу – другу вина. Имею на тот обед и несколько штук пушек и пороха несколько бочек - будем себе стрелять на здоровье!"

Полк Д. Нечая занимал оборону по линии р. Мурафы. С севера с ним стыковались сотни кальницкого полка Ивана Федоренко, а на юге – казаки уманского полковника Степы. Общее количество казачьего войска на подольском пограничье не превышало 40 тыс. чел. Положение резко усложнилось, когда шляхтские отряды во второй половине мая переправились через р. Горынь и вступили на казацкую территорию. Против полка Д. Нечая выступил каменецкий каштелян Лянцкоронский. Под Межибожем произошло ожесточенное сражение, в результате которого польско-шляхтское войско вынуждено было покинуть город и отступить к Збаражу.

перебував тоді в Києві і чинив військовий суд над "ляхами". Приблизно в той же час до Варшави надходили тривожні звістки, що "козак Нечай бунтує селян, яких зібралося вже сто тисяч". Польська шляхта панічно тікає з Києва й Київського воєводства подалі від повсталого українського люду. Козацький загін, очолюваний Д. Нечаєм, взимку наздогнав групу шляхтичів з награбованим майном у районі Мотовилівки й Снітинки під Фастовом і розправився з нею. Його сміливі й рішучі дії сприяли повному очищенню території Київського воєводства від шляхти.

У березні того ж року Д. Нечай — уже "полковник воєводства Браславського війська його королівської милості Запорізького", як він особисто підписався в листі від 12 березня з міста Шаргорода на Поділлі до кам'янецького каштеляна Ланцкоронського. В ньому Нечай застеріг польське військо від дальшого просування на козацьку територію, межа якої, згідно з умовами перемир'я між козаками й Річчю Посполитою, проходила по лінії: Кам'янець-Подільський — р. Горинь — р. Прип'ять. Але польські феодали не могли змиритися з таким становищем, вважаючи їх принизливими для себе. Вони прагнули реваншу й готувались до нової війни. Ще з перших чисел лютого польсько-шляхські загони здійснювали розбійні напади за демаркаційну лінію, грабуючи й вбиваючи мирних жителів українських поселень. Полякам двічі вдавалося захоплювати м. Бар. Неодноразово вони атакували міста брацлавського полку — Шаргород, Станіславчик, Лучинці. Данило Нечай, маючи суворий наказ від Б. Хмельницького не піддаватися на провокаційні дії шляхтських військ і дотримуватись умов перемир'я, щоб виграти час для мобілізації військових сил, змушений був до певного часу стримувати свій полк і приховувати справжні наміри козацтва. Зберігся цікавий документ того періоду — лист-відповідь Д. Нечая брацлавському старості М. Калиновському з приводу його вихвалянь відібрати в козаків Брацлав. Зміст листа повною мірою дає змогу показати гострий розум і тонкий гумор козацького ватажка. Наведемо невеличкий уривок з нього: "...Прошу до Браслава, до дому мого, на добрий мід, на куфу — другу вина. Маю на той обід і кілька штук армати і пороху кілька бочок — будемо собі стріляти на здоров'я!".

Полк Д. Нечая займав оборону по лінії р. Мурафи. З півночі з ним стикувалися сотні кальницького полку Івана Федоренка, а на півдні — козаки уманського полковника Степи. Загальна кількість козацького війська на подільському пограниччі не перевищувала 40 тис. чол. Становище різко ускладнилося, коли шляхтські загони в другій половині травня переправилися через р. Горинь і вступили на козацьку територію. Проти полку Д. Нечая виступив кам'янецький каштелян Лянцкоронський. Під Межибожем відбувся запеклий бій, внаслідок якого польсько-шляхтське військо змушене було залишити місто й відступити до Збаража.

Эта победа дезориентировала польских регментаров и вызвала большую панику среди шляхты. "Это наше отступление равнялось бегству", - признавал А. Фирлей - один из польских командиров.

16 июня главные казацкие силы во главе с Б. Хмельницким двинулись в направлении Староконстантинова. В их авангарде двигался брацлавский полк Даниила Нечая. С флангов казаков прикрывали татарские отряды, пришедшие на помощь Б. Хмельницкому.

Упорные бои под Збаражем начались сразу же, как только украинская армия подошла к укрепленному польскому лагерю. С июня конница во главе с Д. Нечаем пошла на штурм последнего. После первого же боя поляки недосчитались до двух тысяч немецких наемников. Последующие дни осады принесли им еще большие потери. Польский лагерь был окружен 30 казацкими пушками, круглосуточно засыпавшими ядрами и гранатами всю его территорию. Весь лагерь вместе с сильным збаражским замком был плотно осажден со всех сторон казачьим войском. Однако, несмотря на смелость и решительность казаков, осада продолжалась почти семь недель.

Самые большие казацкие нападения имели место 3 и 27 июля. Польский историк – современник В. Каховского – подсчитал, что за время осады Збаража казаки провели 20 генеральных атак, 17 конных боев, 4 раза подсовывали свои валы под лагерь, зажимая вражеские войска в более узкий круг. Поляки совершили 75 вылазок, значительное количество которых обернулись для них тяжелым поражением. Смертью героя под стенами Збаража погибли гадяцкий полковник К. Бурляй и корсунский полковник С. Мрозовицкий, воспетый народом под именем Морозенко. Документы свидетельствуют, что Д. Нечай с казаками брацлавского полка всегда находился на острие атак. Однако все попытки казаков захватить Збараж оказались тщетными. Шляхтское войско оказывало яростное сопротивление, несмотря на потери, голод и болезни в своем лагере.

В то время, как 10-тысячное войско из последних сил отбивало казацкие штурмы, польский король Ян-Казимир во главе посполитого движения отправился на помощь осажденным. Узнав об этом, Б. Хмельницкий с основными силами и ордой вышел навстречу королю под Зборов, чтобы разгромить польско-шляхтскую армию по частям. Для осады Збаража он оставил несколько полков под командой генерального обозного Черня.

5 августа, когда началось Зборовское сражение, пришлось на воскресенье. Не подозревая о приближении украинского войска, польская армия переправлялась через Стрипу, которая после сильных дождей вышла из берегов. Как только часть польских хоругвей перешла на левый берег, им в тыл сразу же неожиданно ударила казацко-татарская конница во главе с Д. Нечаем, скрывавшейся в засаде. Бой продолжался до поздней ночи и возобновился на следующий день. Погибли более четырех тысяч врагов. Королевская армия была на грани разгрома, оказавшись в полном окружении.

Ця перемога дезорієнтувала польських регіментарів і викликала велику паніку серед шляхти. "Цей наш відступ дорівнював утечі", - визнавав А. Фірлей - один з польських командирів.

16 червня головні козацькі сили на чолі з Б. Хмельницьким рушили в напрямку Старокостянтинова. В їх авангарді рухався брацлавський полк Данила Нечая. З флангів козаків прикривали татарські загони, які прийшли на допомогу Б. Хмельницькому.

Запеклі бої під Збаражем розпочалися відразу ж, як тільки українська армія підійшла до укріпленого польського табору. 30 червня кіннота на чолі з Д. Нечаєм пішла на штурм останнього. Після першого ж бою поляки недорахувалися до двох тисяч німецьких найманців. Наступні дні облоги принесли їм ще більші втрати. Польський табір був оточений 30 козацькими гарматами, які цілодобово засипали ядрами й гранатами всю його територію. Весь табір разом із сильним збаразьким замком був щільно обложений з усіх боків козацьким військом. Однак, незважаючи на сміливість і рішучість козаків, облога тривала майже сім тижнів.

Найбільші козацькі напади мали місце 3 і 27 липня. Польський історик — сучасник В. Каховського— підрахував, що за час облоги Збаража козаки провели 20 генеральних атак, 17 кінних боїв, 4 рази підсували свої вали під табір, затискаючи ворожі війська у вужче коло. Поляки зробили 75 вилазок, значна кількість яких обернулися для них важкою поразкою. Смертю героя під стінами Збаража загинули гадяцький полковник К. Бурляй і корсунський полковник С. Мрозовицький, оспіваний народом під іменем Морозенка. Документи свідчать, що Д. Нечай з козаками брацлавського полку завжди перебував на вістрі атак. Однак усі спроби козаків захопити Збараж виявилися марними. Шляхтське військо чинило шалений опір, незважаючи на втрати, голод і хвороби у своєму таборі.

В той час, як 10-тисячне військо з останніх сил відбивало козацькі штурми, польський король Ян-Казимір на чолі посполитого рушення вирушив на допомогу обложеним. Дізнавшись про це, Б. Хмельницький з основними силами й ордою вийшов назустріч королю під Зборів, щоб розгромити польсько-шляхтську армію по частинах. Для облоги Збаража він залишив кілька полків під командою генерального обозного Чорняти.

5 серпня, коли розпочалася Зборівська битва, припало на неділю. Не підозрюючи про наближення українського війська, польська армія переправлялася через р. Стрипу, яка тоді після сильних дощів вийшла з берегів. Як тільки частина польських хоругов перейшла на лівий берег, їм у тил одразу ж несподівано вдарила козацько-татарська кіннота на чолі з Д. Нечаєм, котра ховалася в засідці. Бій тривав до пізньої ночі і відновився наступного дня. Загинули понад чотири тисячі ворогів. Королівська армія була на межі розгрому, опинившись у повному оточенні.

До нас дошли свидетельства современников, пишущих об участии Д. Нечая в битве под Зборовом: "Полковник Нечай реку Зборову перешел на королевскую сторону и королевское войско обошел, осадил, и король со всем своим войском оказался в осаде, окопался в обозе с повозок, сколько мог их добыть". Другой современник записал, что Нечай сам участия в битве не принимал и "неверным" (татарам. - М. С.) против "христиан" (поляков. - М. С.) не помогал. Только став неподалеку, на возвышении, как всегда в кругу блестящей свиты, во время штурма татарами королевского обоза он направил к полякам гонца со словами: "Наша казацкая оборона была вам не нужна, попробуйте теперь сами с татарами...".

Однако в этой сложной для Речи Посполитой ситуации крымский хан Ислам-Гирей изменил своим союзникам — казакам и, угрожая перейти на сторону короля, заставил Б. Хмельницкого 8 августа 1649 заключить так называемое Зборовское соглашение. Тогда оно, несомненно, была выгодна полякам, а потому не могла в полной мере отвечать интересам казацкой старшины, не говоря уже о казацкой серосте и крестьянстве. Каждая из сторон рассматривала ее только как вынужденную передышку для реализации своих истинных намерений.

Согласно Зборовскому соглашению, польская шляхта получила разрешение вернуться в свои имения в Украине, которые она покинула, убегая от народного гнева. Это, в свою очередь, вызвало новенькую волну крестьянских восстаний. Особенно яркой эта вспышка оказалась на Подолье. Там это движение возглавил "величайший мятежник" Даниил Нечай, один из "упорнейших врагов Речи Посполитой, которых она только когда-либо имела среди украинской шляхты", - утверждал В. Липинский. Согласно известным нам источникам, отряды восставших на Поднестровье и Побужье, которые в основном состояли из крестьян и "выписчиков" - казаков, не попавших в новый 40-тысячный реестр, к концу 1649 г. насчитывали 40-50 тыс. чел. Повстанцы имели четкую военную организацию по типу реестрового казачества, старшину и конкретные места дислокации. Процесс оказачивания охватил все слои населения Украины. Шляхта признавала: "... тут что ни хлоп, то казак". Повстанцы, возглавляемые Д. Нечаем, совершали нападения на шляхтские поместья, вели бои с вооруженными отрядами шляхтичей, ворвавшихся на территорию Подолья. Так, на Брацлавщине был разгромлен 3-тысячный конный полк князя Корецкого, который был направлен туда для подавления крестьянских выступлений. Популярность Нечая среди восставших людей в то время чрезвычайно растет. О нем говорили, как о предводителе крестьян, не желающих возвращаться к "бывшему рабству".

Ряд документов проливает свет на деятельность Д. Нечая в течение 1650 г. В начале апреля полковник находился в Киеве, где он активно участвовал в трактатах с комиссаром Речи Посполитой киевским воеводой А. Киселем. Последний, докладывая королю о переговорах с казаками, отмечал, что "большего бунтаря от Нечая нет" и просил написать к Хмельницкому письмо с требованием казнить Нечая.

До нас дійшли свідчення сучасників, які пишуть про участь Д. Нечая у битві під Зборовом: "Полковник Нечай ріку Зборову перейшов на королівський бік і королівське військо обійшов, обложив, і король з усім своїм військом опинився в облозі, окопався в обозі з возів, скільки міг їх добути". Інший сучасник записав, що Нечай сам участі в битві не брав і "невірним" (татарам. — М . С .) проти "християн" (поляків. — М . С .) не допомагав. Лише ставши неподалік, на підвищенні, як завжди в колі блискучого почту, під час штурму татарами королівського обозу він направив до поляків гінця із словами: "Наша козацька оборона була вам не потрібна, спробуйте тепер самі з татарами...".

Однак у цій складній для Речі Посполитої ситуації кримський хан Іслам-Гірей зрадив своїх союзників — козаків і, погрожуючи перейти на бік короля, змусив Б. Хмельницького 8 серпня 1649 р. укласти так звану Зборівську угоду. Тоді вона, без сумніву, була вигідна полякам, а тому не могла повною мірою відповідати інтересам козацької старшини, не кажучи вже про козацьку сірому та селянство. Кожна із сторін розглядала її лише як вимушений перепочинок на шляху реалізації своїх справжніх намірів.

Згідно із Зборівською угодою, польська шляхта одержала дозвіл повернутися до своїх маєтків в Україні, які вона покинула, тікаючи від народного гніву. Це, у свою чергу, викликало нову хвилю селянських повстань. Особливо яскравим цей спалах виявився на Поділлі. Там цей рух очолив "найбільший бунтівник" Данило Нечай, один з "найзавзятіших ворогів Речі Посполитої, яких вона лише будь-коли мала серед української шляхти", — твердив В. Липинський. Згідно з відомими нам джерелами, загони повсталих на Подністров'ї та Побужжі, які в основному складалися із селян та "виписчиків" — козаків, котрі не потрапили до нового 40-тисячного реєстру, на кінець 1649 р. налічували 40—50 тис. чол. Повстанці мали чітку військову організацію на зразок реєстрового козацтва, старшину та конкретні місця дислокації. Процес покозачення охопив всі верстви населення України. Шляхта визнавала: "...тут що не хлоп, то козак". Повстанці, очолювані Д. Нечаєм, здійснювали напади на шляхські маєтки, вели бої з озброєними загонами шляхтичів, які вдерлися на територію Поділля. Так, на Брацлавщині був розгромлений 3-тисячний кінний полк князя Корецького, котрий направили туди для придушення селянських виступів. Популярність Нечая серед повсталого люду в той час надзвичайно зростає. Про нього говорили як про ватажка селян, котрі не хочуть повертатися до "колишнього рабства".

Ряд документів проливає світло на діяльність Д. Нечая протягом 1650 р. На початку квітня полковник перебував у Києві, де він брав активну участь у трактатах з комісаром Речі Посполитої київським воєводою А. Киселем. Останній, доповідаючи королю про переговори з козаками, зазначав, що "більшого бунтаря від Нечая нема", і просив написати до Хмельницького листа з вимогою стратити Нечая.

Всю вину за неудачное для Речи Посполитой завершение этих переговоров, ополяченный украинский магнат возлагал на Данила Нечая. Из этого же документа узнаем о том, что еще до поездки в Киев казацкий вожак вел переговоры с очаковским беем, в результате которых последний отправил Нечаю 2 тыс. воинов. Эти татары, испугав ляхов, заставили польского короля Яна-Казимира требовать от Хмельницкого строго наказать брацлавского полковника. Однако гетман, понимая, какую роль Нечай играл в охране подольских крессов, ограничился очередным предупреждением.

В августе того же года Б. Хмельницкий, с целью вырвать Молдавию из-под влияния Речи Посполитой, совместно с крымским ханом организовал поход против молдавского хозяина В. Лупула. В нем приняли участие 70-80 тыс. казаков и 20-30 тыс. татар. Внезапность и решительность действий казацко-татарского войска вынудили молдавского хозяина просить у Б. Хмельницкого мира. Участие Данила Нечая в этом походе не вызывает сомнений. Однако одни источники утверждают, что он во главе передовых казацких полков захватил Яссы – Молдавскую столицу. Из других узнаем, что Нечай во время похода обеспечивала украинской армии защиту правого фланга и тыла от нападения польско-шляхтской армии, которая в то время была сосредоточена в районе Каменец-Подольского. Современник тех событий польский шляхтич М. Голинский в своих "записках" писал: "А Нечай стоит отдельно со своими крестьянами на расстоянии одного дня езды от коронного обоза, имеет войска, черни, восемьдесят тысяч". Такое расхождение объясняется тем, что эти источники происходят из шляхтского лагеря и свидетельствуют о слабой осведомленности их авторов. К сожалению, более достоверных источников украинского происхождения не обнаружено.

Подтверждают участие Д. Нечая в молдавской кампании и русские послы П. Протасьев и Г. Богданов, находившиеся тогда в Украине. В своей "вестовой записке" в Москву они сообщали, что уже по возвращении казацкого войска из Молдавии Б. Хмельницкий поручил брацлавскому полковнику вывести из Молдавии татарские отряды, которые там остались и разоряли край. Д. Нечай успешно справился с этой задачей и " достальних татар из войны выслал и за границу проводил...".

Всю провину за невдале для Речі Посполитої завершення цих переговорів полонізований український магнат покладав на Данила Нечая. З цього ж документа дізнаємось про те, що ще до своєї поїздки у Київ козацький ватажок вів переговори з очаківським беєм, унаслідок яких останній відправив Нечаю 2 тис. воїнів. Ці татари, налякавши ляхів, змусили польського короля Яна-Казиміра вимагати від Хмельницького суворо покарати брацлавського полковника. Проте гетьман, розуміючи, яку роль Нечай відігравав в охороні подільських кресів, обмежився лише черговим попередженням.

У серпні того ж року Б. Хмельницький, маючи на меті вирвати Молдавію з-під впливу Речі Посполитої, спільно з кримським ханом організував похід проти молдавського господаря В. Лупула. В ньому взяли участь 70—80 тис. козаків та 20—30 тис. татар. Раптовість і рішучість дій козацько-татарського війська змусили молдавського господаря просити у Б. Хмельницького миру. Участь Данила Нечая в цьому поході не викликає сумнівів. Однак одні джерела твердять, що він на чолі передових козацьких полків захопив Ясси — Молдавську столицю. З інших дізнаємось, що Нечай під час походу забезпечував українській армії захист правого флангу та тилу від нападу польсько-шляхтської армії, яка в той час зосереджувалася в районі Кам'янця-Подільського. Сучасник тих подій польський шляхтич М. Голінський у своїх "записках" писав: "А Нечай стоїть окремо із своїми селянами на відстані одного дня їзди від коронного обозу, має війська, черні, вісімдесят тисяч". Така розбіжність пояснюється тим, що джерела ці походять із шляхтського табору і свідчать про слабку поінформованість їхніх авторів. На жаль, достовірніших джерел українського походження не виявлено.

Підтверджують участь Д. Нечая в молдавській кампанії й російські посли П. Протасьєв і Г. Богданов, які тоді перебували в Україні. У своїй "вістовій записці" до Москви вони повідомляли, що вже після повернення козацького війська з Молдавії Б. Хмельницький доручив брацлавському полковнику вивести з Молдавії татарські загони, які там залишилися й плюндрували край. Д. Нечай успішно впорався з цим завданням і "достальних татар из войны выслал и за границу проводил...".

Сближение Украины с Молдавией очень беспокоило правительство Речи Посполитой. В этой связи чрезвычайно обострилась ситуация на границах Украины с Польшей. Шляхсткая армия простояла на Подолье все лето и осень, не решаясь пойти на казацкую территорию. Однако война становилась неизбежной. Данило Нечай в это напряженное для Украины время, несмотря на неоднократные предупреждения Б. Хмельницкого и прямые угрозы со стороны короля, продолжал собирать под свои знамена огромные массы казаческого крестьянства Подолья и Волыни. Из путевой переписки можно понять, что казаки Нечая "не только из Браславского, но даже и из

Зближення України з Молдавією дуже непокоїло уряд Речі Посполитої. В зв'язку з цим надзвичайно загострилася ситуація на кордонах України з Польщею. Шляхтська армія простояла на Поділлі все літо й осінь, не наважуючись піти на козацьку територію. Однак війна ставала неминучою. Данило Нечай в цей напружений для України час, незважаючи па неодноразові попередження Б. Хмельницького і прямі погрози з боку короля, продовжував збирати під свої прапори величезні маси покозаченого селянства Поділля та Волині. Із шляхського листування можна зрозуміти, що козаки Нечая "не тільки з Браславського, але навіть і з

Подольского воеводства не уступают, имуществ нам не пускают, ...просто делают что хотят, и слуг наших и шляхту... жестоко избивают". Нечай, понимая, что война с поляками не за горами, поскольку сам выступал ее активным проводником, пытался подготовиться к ней. В конце 1650 г. он произвел перегруппировку своих частей, переводя их поближе к границе по линии: Ямполь - Чернеевцы - Шаргород - Мурафа - Браилов. Казацкий вожак позаботился о вооружении и обучении крестьянских отрядов. По приказу гетмана Нечай посетил Крым, чтобы заручиться подмогой со стороны хана.

В начале 1651 г. в разговоре с русским послом Мануйловым он говорил, что имеет "ратных людей 80 000, да ожидает... крымских татар 20 000..." Узнаем мы также о том, что между Б. Хмельницким и Д. Нечаем существовала договоренность, согласно которой последний в начале 1651 г. во главе 15-тысячного войска должен был отправиться из Подолья на Лесько (Сеноцкая земля), а оттуда Подгорьем в Краков, чтобы захватить его и объединить крестьян Подгорья "в большую силу". Но этот замысел остался невыполненным.

Польско-шляхтское правительство также усиленно готовилось к возобновлению военных действий. 26 декабря 1650 г. король Ян-Казимир провозгласил шляхтское посполитое движение, фактически расторгнув Зборовский договор, который формально еще сдерживал обе стороны от активных действий. Вскоре в составе польской армии насчитывалось уже около 15 тыс. чел. Место ее дислокации – район г. Бара и Каменец-Подольского. Приблизительно в середине января 1651 г. король приказал коронному и польному гетманам, не дожидаясь весны, покончить с казаками в течение шести недель.

Данило Нечай тогда вместе с 3-тысячным казацким отрядом находился в городке Красном. Узнав от своих разведчиков о концентрировании значительных шляхтских сил в районе Бара, он решил перегруппировать свои части, переведя их в самое пограничье. Однако ему для этого не хватило времени. В ночь с 9 на 10 февраля 15-тысячная шляхтская армия во главе с польским гетманом М. Калиновским ворвалась на территорию Брацлавщины. Узнав, что "один из главных среди повстанцев мятежник" Нечай расположился в Красном, а передовую сторожу во главе с сотником Шпаченко отправил в Ворошиловку, Калиновский решил неожиданным ударом уничтожить казаков. Последние же, не дожидаясь нападения, потому что прошло запустное воскресенье, после гуляния спали непросыпным сном. Окружив неожиданно Ворошиловку, передовой 4-тысячный отряд драгунов во время короткой, но ожесточенной схватки вырубил сотню Шпаченко и все население городка, чтобы никто не успел предупредить Нечая о нападении. Основные же польские силы двинулись на Красное без лишнего шума ("ехали по-казацки, что даже по послуху их не заметили" казаки). Около трех часов ночи они приблизились к городским воротам. Казацкая сторожа, думая, что это едет сотня Шпаченко, поздно спохватилась, и тут же заплатила за это своей жизнью.

Подільського воєводства не вступаються, маетностей нам не пускають, ...просто чинять що хочуть, і слуг наших і шляхту... жорстоко побивають". Нечай, розуміючи, що війна з поляками не за горами, оскільки сам виступав її активним провідником, намагався підготуватися до неї. Наприкінці 1650 р. він здійснив перегрупування своїх частин, переводячи їх ближче до кордону по лінії: Ямпіль — Чернівці — Шаргород — Мурафа — Браїлів. Козацький ватажок подбав про озброєння і навчання селянських загонів. За наказом гетьмана Нечай відвідав Крим, щоб заручитися підмогою з боку хана.

На початку 1651 р. у розмові з російським послом Мануйловим він говорив, що має "ратных людей 80 000, да ожидает... крымских татар 20 000..." Дізнаємось ми також про те, що між Б. Хмельницьким і Д. Нечаєм існувала домовленість, згідно з якою останній на початку 1651 р. на чолі 15-тисячного війська мав вирушити з Поділля на Лісько (Сяноцька земля), а звідти Підгір'ям до Кракова, щоб захопити його й об'єднати селян Підгір'я "у велику силу". Але цей задум лишився невиконаним.

Польсько-шляхтський уряд також посилено готувався до відновлення військових дій. 26 грудня 1650 р. король Ян-Казимір проголосив шляхтське посполите рушення, фактично розірвавши Зборівський договір, який формально ще стримував обидві сторони від активних дій. Незабаром у складі польської армії налічувалося вже майже 15 тис. чол. Місце її дислокації — район м. Бара та Кам'янця-Подільського. Приблизно у середині січня 1651 р. король наказав коронному та польному гетьманам, не чекаючи весни, покінчити з козаками протягом шести тижнів.

Данило Нечай тоді разом із 3-тисячним козацьким загоном перебував у містечку Красному. Дізнавшись від своїх розвідників про концентрування значних шляхтських сил у районі Бара, він вирішив перегрупувати свої частини, перевівши їх до самого пограниччя. Однак йому для цього не вистачило часу. В ніч з 9 на 10 лютого 15-тисячна шляхтська армія на чолі з польським гетьманом М. Калиновським вдерлася на територію Брацлавщини. Довідавшись, що "один з найголовніших серед повстанців бунтівник" Нечай розташувався у Красному, а передову сторожу на чолі із сотником Шпаченком відправив до Ворошилівки, Калиновський вирішив несподіваним ударом знищити козаків. Останні ж, не чекаючи нападу, бо минула запусна неділя, після гуляння спали непросипним сном. Оточивши зненацька Ворошилівку, передовий 4-тисячний загін драгунів під час короткої, але запеклої сутички вирубав сотню Шпаченка і все населення містечка, щоб ніхто не встиг попередити Нечая про напад. Основні ж польські сили рушили на Красне без зайвого шуму ("їхали по-козацьки, що навіть з послуху їх не помітили" козаки). Десь о третій годині ночі вони наблизилися до міської брами. Козацька сторожа, думаючи, що це їде сотня Шпаченка, пізно схаменулася, й тут же заплатила за це своїм життям.

Ворвавшись в город, драгуны вызвали у казаков большое замешательство. Полковник Нечай выбежал под этот шум на улицу, вскочил на коня и "делал сам то, что надлежало делать доброму юноше, и казаков побуждал пирначем к обороне".

Однако силы были неравными (и организовать надлежащую оборону в данной ситуации было невозможно). Подожженный в нескольких местах город пылал, казаки в одиночку оказывали яростное сопротивление. Мужественно защищая смертельно раненого полковника, они стали отходить к замку. В нем Данило Нечай умер от ран. Командование над казаками принял его соратник сотник Кривенко. Три дня отражали атаки врага. И только 13 февраля, в среду, обезумевшие поляки ворвались в замок. Спастись удалось лишь небольшому количеству казаков. Польский мемуарист писал, что погибли более 15 тыс. чел., из которых почти вся старшина брацлавского полка. Замок и город были полностью сожжены.

Захватив замок, враги в замковой церкви обнаружили тело Нечая. Четыре священника совершали над ним погребальный обряд. От бессильной ярости шляхта изрубила их и надругалась над телом героя. До наших дней дошли предания, согласно которым враги изрубили его на мелкие части и бросили в воду. Но голову казацкого полководца нескольким храбрецам удалось спасти и похоронить неподалеку от села Черемошное Ямпольского уезда. Могила Нечая возвышалась в окружении шести меньших курганов вдоль тракта, который вел из Черемошного в Красный.

Украинский народ тяжело переживал гибель своего кумира. Польский мемуарист Голинский отмечал, что "казаки и чернь сильно падают духом после гибели Нечая". Для польской шляхты смерть Нечая была огромным триумфом. Любовь и уважение простых людей к своему национальному герою, непримиримому борцу за свободу и независимость Украины нашли свое отражение в устном народном творчестве: песнях, легендах, преданиях. Только одна песня о гибели Нечая имеет более 50 вариантов. Выдающийся украинский ученый М. С. Грушевский в свое время писал, что "Нечая надо признать наиболее популярной исторической фигурой в устном репертуаре XIX века".

Конечно, далеко не все нам известно из тех разрозненных источников, которые сохранились до наших дней и касаются жизни и деятельности славного сына украинского народа брацлавского полковника Данила Нечая. Но и то, что мы узнали, убедительно свидетельствует: это был человек великого гражданского мужества, острого ума, настоящий патриот родного края.

Увірвавшись до міста, драгуни викликали у козаків велике замішання. Полковник Нечай вибіг під цей гамір на вулицю, скочив на коня і "чинив сам те, що належало робити доброму юнакові, і козаків спонукав пірначем до оборони".

Однак сили були нерівними (та й організувати належну оборону в даній ситуації було неможливо). Запалене в кількох місцях місто палало, козаки поодинці чинили шалений опір. Мужньо захищаючи смертельно пораненого полковника, вони стали відходити до замку. В ньому Данило Нечай помер від ран. Командування над козаками прийняв його соратник сотник Кривенко. Три дні відбивали вони атаки ворога. І лише 13 лютого, у середу, знавіснілі поляки вдерлися в замок. Врятуватись змогла лише невелика кількість козаків. Польський мемуарист писав, що загинули понад 15 тис. чол., у тому числі майже вся старшина брацлавського полку. Замок і місто були повністю спалені.

Захопивши замок, вороги в замковій церкві виявили тіло Нечая. Чотири священики справляли над ним похоронний обряд. Від безсилої люті шляхта порубала їх і поглумилася над тілом героя. До наших днів дійшли перекази, згідно з якими вороги посікли його на дрібні частини й кинули у воду. Але голову козацького полководця кільком сміливцям вдалося врятувати й поховати неподалік села Черемошне Ямпільського повіту.

Могила Нечая височіла в оточенні шести менших курганів обіч шляху, який вів з Черемошного до Красного.

Український народ тяжко переживав загибель свого кумира. Польський мемуарист Голінський зазначав, що "козаки і чернь дуже падають духом після загибелі Нечая". Для польської ж шляхти смерть Нечая була величезним тріумфом. Любов та повага простого люду до свого національного героя, непримиренного борця за волю і незалежність України знайшли своє відбиття в усній народній творчості: піснях, легендах, переказах. Лише одна пісня про загибель Нечая має більш як 50 варіантів. Визначний український вчений М. С. Грушевський свого часу писав, що "Нечая треба признати найбільш популярною історичною постаттю в уснім репертуарі XIX віку".

Звичайно, далеко ще не все відомо нам з тих розрізнених джерел, які збереглися до наших днів і стосуються життя та діяльності славного сина українського народу брацлавського полковника Данила Нечая. Але й те, про що ми дізналися, переконливо свідчить: це була людина великої громадянської мужності, гострого розуму, справжній патріот рідного краю.

М. В. Сигидин (Івано-Франківськ)

Оригинал статьи с ссылками на документы –
УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ 1992 №6

Переклад та на основі науково-популярної літератури